

ЛЕКСИКАЛНИ СРЕДСТВА ЗА ИЗРАЗЯВАНЕ НА ПОВЕЛИТЕЛНАТА МОДАЛНОСТ В БЪЛГАРСКИЯ И РУСКИЯ ЕЗИК

Анастасия Хаджийска
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

LEXICAL DEVICES FOR EXPRESSING IMPERATIVE MOOD IN BULGARIAN AND RUSSIAN

Anastasia Hadzhiyska
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

This paper focuses on some of the peripheral modifiers in the field of the morphological category of mood in Bulgarian and Russian, and in particular, the lexical devices used to express imperativity. The comparative aspect of this research is aimed at identifying the similarities and differences between the two languages under comparison in terms of the potentiality of each one to express the notion of ‘the speaker's will’ through lexical devices. The theoretical background of the study is A. V. Bondarko's theory of functional-semantic fields.

Keywords: functional-semantic fields, field core and periphery, morphological category, lexical modifiers for imperativity

Изследването е посветено на различните начини за лексикално изразяване на речева подбуда. Наблюденията ни се основават на обширни и задълбочени проучвания на проблематиката по морфологичната категория **наклонение**, създаващи благодатна почва за по-конкретни частни анализи като настоящия. Ето затова ние смятаме, че научните търсения в тази посока трябва да продължат.

Съпоставителният аспект в настоящата статия е мотивиран от факта, че именно при този тип анализ (дори между близкородствени езици) езиковите факти могат да бъдат по-задълбочено изучени, като се направят убедителни изводи и обобщения.

Целта на тази статия е анализ само на една малка част от изразните средства, а именно: периферията на модалността, с разглеждане на модалните **модификатори** (терминът е въведен от И. Куцаров (Куцаров/Kutsarov 1985) – **лексикални средства за изразяване на повелителна семантика** в българския и руския език.

Приемаме следната **работна хипотеза**: очаквани са както сходни начини за изразяване, (това се обуславя от родството на разглежданите езици), така и нееднородни, различни, характерни само за единия език реализации.

При изучаване на начините за изразяване на **повелително наклонение** в различните езици първо трябва да се спрем на ключовото понятие – **функционално-семантично поле**.

Настоящото изследване се базира на теорията на **функционално-семантичните полета (ФСП)** и в частност на функционално-семантичната категория (**ФСК**) *модалност*, ядро на която е морфологична категория (**МК**) *наклонение*.

Теорията на ФСП е създадена в края на 60-те години на миналия век от руския учен **А. В. Бондарко** (вж. Бондарко/Bondarko 1967).¹ Според него **ФСК** има полева структура, като определена семантика се експлицира от елементи на различни езикови равнища (вж. Бондарко/Bondarko 2001: 79).

ФСП има център (ядро) – група от форми с най-ясно изразено значение на даденото поле. Около центъра се разполага периферията. В периферията всяко поле може да има пресечни точки или дори да се осъществяват постепенни преходи към други полета, като при това се образува една непрекъсната система на езиковата структура (вж. Бондарко/Bondarko 1971: 17).

Функционално-семантичното микрополе на повелителното наклонение се смята за едно от най-значимите полета. То е съвкупност от средства за изразяване, намиращи се на различни нива и реализиращи различни оттенъци при изразяването на волята на субекта. То включва разнообразни средства – граматични, лексикални и интонационни.

В своя „**Очерк по функционално-семантична граматика**“ И. Куцаров отбелязва, че от всички **ФСП**, характерни за българския език, най-богата и разнообразна периферия има полето на модалността и по-специално, микрополето на субективната модалност, където наред с ядрените микрополета съществуват още много безядрени микрополета, изразяващи различни модални значения и отсенки. Разнообразието ѝ се дължи на непълната парадигма на повелителното наклонение, затова в българския език са привлечени други средства за изразяване на повелителността – лексикални, граматични и интона-

¹ Преводът от руски език е мой – А. Х.

торни (този проблем е подробно разгледан в граматиката на И. Куцаров (Куцаров/Kutsarov 1985).

В. В. Виноградов обръща внимание на факта, че съдържанието на категорията модалност и формите на изразяване са исторически променливи. Семантичната категория *модалност* в езиците от различен тип има смесен, лексикално-граматичен, характер. В езиците на европейския стандарт тя обхваща цялата речева тъкан (вж. Виноградов/Vinogradov 1975: 57).

В монографията си „**Императивът в българската книжовно-разговорна реч**“ К. Чакърова посочва, че: „за разлика от други славянски езици обаче, които се характеризират с подчертано висока функционална активност на различни транспонирани форми с императивна семантика, участващи в периферията на микрополето на грамемата повелително наклонение, нашият език притежава **значително по-богат набор от ядрени модификатори на императивността**, но не така динамична във функционално отношение полева периферия. Обяснението на подобна ситуация бихме могли да търсим в наличието на повече граматикализирани значения в парадигмата на българския глагол (результативност, относителност, преизказност и др.), някои от които намират формален израз в структурата на императивните форми“ (Чакърова/Chakarova 2004: 279).

МК **наклонение** „изпълнява ролята на интегриращ център (ядро) в микрополето на ФСК модалност“ (Чакърова/Chakarova 2009: 20). Повелителното наклонение в българския език спада към хиперграмемата субективност, която е маркираният член в морфологичната категория наклонение (вж. Чакърова/Chakarova 2021, ръкопис).

Както в българския език, така и в руския език ядрото на ФСП на модалността е МК **наклонение**.

Повелителното наклонение се намира в периферията на глаголната система в руския език и се стреми да отпадне от нея, тъй като бива привлечено от междуметията (вж. Виноградов/Vinogradov 1972).

В **семантично отношение** наклонението изразява отношението на говорещото лице към действието (или резултата от действието). А грамемата повелително наклонение изразява действие, което се извършва по волята на говорещия. Характерът на исканото действие зависи от лексикалното значение на глагола, от интонацията, от подбудителните междуметия, частици и др.

В научната литература многократно са изказвани мнения относно спецификата на повелителното наклонение. В. В. Виноградов например отбелязва, че императивът, изразяващ волята на говорещия,

принадлежи към емоционално-волевия език и се характеризира със специална интонация: „Тази интонация сама по себе си може да превърне всяка дума в израз на заповед“ (Виноградов/Vinogradov 1972).

Според автора интонацията може да е основен изразител на подбудителност при някои видове безглаголни изречения, като нюансите могат да варират от заповед до нареждане, искане, предложение, молба, съвет, покана, пожелание, призив, забрана, предупреждение.

Въпреки това повелителните изречения не се отличават единствено по интонацията от изреченията от друг функционален тип.

Според А. В. Бондарко всяко поле представлява „двустранно (съдържателно-формално) единство, изградено от граматични (морфологични и синтактични) средства в даден език заедно с взаимодействията с тях лексикални, лексикално-граматични и словообразователни елементи, отнасящи се към същата семантична зона“ (Бондарко/Bondarko 2001: 40).

Младият изследовател трябва да отчита, че инвентарът от изразни средства във всеки отделен език е различен и чрез тях той трябва да определи същността на изказа: предположение, твърдение или съмнение, като има предвид правилата и законите на лексикалните и семантичните норми на конкретния език. Това значи, че се започва с анализ на формата, след това се определя семантичното съдържание и неговото съответствие в дадения език (в случая – български и руски). Тези задачи значително се усложняват, когато става за въпрос за съпоставителен анализ. Модалните значения могат да бъдат с широк спектър, което създава известни трудности при дефинирането на дадена семантична категория в рамките на един език.

Въпреки това, **модалността има универсално значение** и следователно е възможно да се използва при изучаването и анализирането на езиците, в частност, на сродни езици като българския и руския. Именно по тази причина интересът на лингвистите към категорията модалност е изключително голям.

С помощта на езиковите средства може да се изразят всички отънъци на емоционално-повелителните значения – от най-учтивите, като молба, пожелание, поръчка, предупреждение, до най-грубите – заповед, указание, наставление и др. (този проблем е подробно разгледан от Кубарева/Kubareva 1977).

В настоящото изследване използваме **терминологичния апарат на К. Чакърва**, представен в монографията ѝ „**Императивът в съвременния български език**“. Доказателственият материал, набро-

яващ 127 цитата от художествената литература на двата езика (виж библиографията), онагледява изказаните хипотези с отделни примери.

Лексикални средства за изразяване на повелително наклонение в българския език и руския език

I. Лексикални модификатори в самостоятелна употреба:

1. Модални думи

Съществено място в макрополето на подбудителността заемат модалните глаголи. Самата им семантика придава богата нюансировка на императивността. Това, което повелителното наклонение постига чрез лексикалните средства и интонацията, модалните глаголи изразяват чрез семантиката си. За разлика от подбудителните изречения с повелителни форми, модалните глаголи образуват съставно сказуемо (на български език (по-нататък БЕ) с „да“-конструкции, а на руски език (по-нататък РЕ) с инфинитив). Срв.:

(бълг.): – *Добре – кимна Лъоконт. – Излишно е да подчертавам, че всички ваши действия трябва да бъдат свършено дискретни (БР/ВР); ... трябва да Ви кажем, че не бива да се поддавате на пораженчески настроения (БР/ВР); – Не бива. Днес съм много заета (ЕС/ЕС); Човек не бива и не може да живее само за себе си (ДТ/ДТ); – Искам дъщеря ти. Искам я за жена (ДТ/ДТ); – Искам да уча занаята! – отговори Стоян (ДТ/ДТ); Вие трябва да дойдете при нас, а не ние при вас (ДТ/ДТ); Аз не мога да се разправям с народни пари. (ДТ/ДТ); Аз искам да стана учител на целия народ (ДТ/ДТ); Трябва да изпратим там осем хиляди гроша и ферманът е готов (ДТ/ДТ)*

(руск.): – *Надо бы нам с тобой поговорить серьёзно, Николай Степаныч, – начинается она (АЧ/АСН5); – Лидия Георгиевна! Надо обсудить – как будем переезжать? (АС/АС); – Хочу... хочу... – сквозь зубы проговорила она, закрыв глаза, и замерла под его могучими, раздавившими её, мявшими и толкавшими движениями (МА/МА); – Даже считаю, что необходимо говорить об этом правду (ЛТ/ЛТ2); – А все-таки, как ни переверочу обстоятельства ваши, вижу, что нужно вам жениться: впадете в ипохондрию (НГ/НГ)*

2. Каузативни глаголи или съществителни имена с волунтаивна семантика, съчетавани обикновено с подчинено допълнително изречение, в БЕ – въведени от съюза – да, в РЕ много често се комбинират с инфинитив. Срв.:

(бълг.): *заповядавам, заръчвам, повелявам, пожелавам, моля, поръчвам, разрешавам* и др.:

– Папурчиков, *заповядавам* ти долу! Всички на земята, безполезни жертви не ща (ИВ/IV); *Не одобрявам* аз, каймакам ефенди, постъпката на влашкия народ в Преспа. (ДТ/ДТ); *Затова ще ви моля* да ме следвате възможно най-внимателно (БР/BR); *Забранявам* на тоя човек да се меси в църковните ви работи (ДТ/ДТ)

(руск.): *попросить, предложить, посоветовать, умолять, молить, поручить потребовать, повелеть, предупредить, приказать, хотеть, совет, просьба, приказ, приглашение* и др.:

– Анна Николаевна, Ася, – *твердил я, – пожалуйста, умоляю вас, ради бога, перестаньте...* (ИТ/IT); – *Прошу выбирать* выражения, вы все же разговариваете с исполняющим обязанности начальника главка (ГЛ/GL); – *Каспадин Шульц вас просил* прилежно *не взирайт* на него, – проговорил он как можно громче... (ФД/FD6); *Рекомендую: пейте* настойку на целебной осиновой коре (BC/VS); – *Прошу вас: передайте* ему мой искреннейший привет и моё восхищение... (КФ/KF); – Филипп Филиппович, *прошу вас, не волнуйтесь* (МБ/MB); – У меня к вам большая *просьба*: никогда *не говорите* со мной об этом (ЛТ/LT1); – *Мой совет*, Алла Кузьминична: *заплатите добром, не позорьтесь* (ВШ/VSH1)

3. Повелителни частици и междуметия:

Срв.: (бълг.): *хайде, недей, дано, стига, немой, млък, варда, стоп, баста, хей, дий, хоп, моля, заповядай, чунка* и др.: – *На, заповядайте, разтрийте си, хе, хе, хе, по български!* (АК/AK); – *Хайде, Клименте, здрав да си ми!* (ДТ/ДТ); – *Немой, Андрея, остави това...* (ДТ/ДТ); – *Хайде, дий!* – викна моя братовчед Ордан, двете кончета се протегнаха и дръгнаха колата (ДТ/ДТ); – *Хайде, стига* толкова – рече майсторът и взе лъжицата от ръцете на Стоян (ДТ/ДТ); *Хайде хаирлия! Да сте живи!* (ДТ/ДТ); – *Стига!* ... – гневно рече той (ДД/DD); – *Ха!* Ето и Бръчков... сега нека той каже има ли у Попчето глава за стихотворство – каза Македонски. (ИВ/IV4); *Дано* да оздравее... (ДТ/ДТ); – *Заповядай, господине!* – извикаха му почервенелите двама селяни (ИВ/IV3); – *Заповядай, любезни приятелю драгий, заповядай* (ИВ/IV6); – *Боже* – изхлипа Божана без сълзи, – *може и да му предам болестта* (ДТ/ДТ); – *А!* – трепна Стоян. – *Ето и хрътките му!* (ДТ/ДТ)

(рус.) *айда, вон, полно, прочь, шагом марш, долой, тубо, ну, алло* и др.: – *Так я, братец, вот что сделаю: сяду на встречный поезд*

и айда! (АЧ/АСН6); – *Вон* отсюда! *Ловите!* *Бейте!* *Режьте её!* (АЧ/АСН10); – *Полно, Ваня, оставь,* – прервала она, крепко сжав мою руку (ФД/FD6); ... *и не успела Федосья Петровна отойти, как чепчик уже лежит на полу, сдернутый бархатною лапкой.* – *Брысь!* *ах ты, проклятая!* (ЮЖ/YUZH); – *Вон!* – кричал ему вслед начальник, недовольный... (НП/НР); – *Я никого теперь не боюсь!* *Прочь от меня!* *Я один хочу быть, один, один, один!* (ФД/FD5); *Двое матросов веревкой оттаскивали кирпичные глыбы и орал:* „*Полундра!*“, показывая на качающийся якорь. (ВК/VK); *С глаз долой!* (фразеологизм); – *Без молитвы прямо:* – *Шагом марш!* *Побыстрей!* (АС/AS1); „*Тубо, тубо, Крак!*“ – покрикивал он ласково на собаку... (ЛТ/LT); *И тут же вспомнилось, как вчера её муж кричал в трубку:* „*Алло!*“ (ИМ/IM); – *Ну,* – сказал я, *выкладывай: что тебе нужно?* (КП/КР); – *Ну, спи, спи... грубиян!* (МГ/MG); – *Ну, теперь по домам!* – сказал он. (ИГ/IG1); – *Ну, пиши:* „*И для свободного в Российской империи прожития дан ему...*“ *Кончил? давай!* (АГ/AG1); – *Ну, умоляю вас, Петр Фаддееч... Голова болит... и горло... положительно не могу* (АК/AK1)

Частиците дай/давай/давайте (изразяват подбуда за съвместно действие): – *Дай, дай, прикурить, дядя!* (АС/AS1); – *Давай улетим!* (АП/AP3); – *Давайте с вами поцелуемся* (АМ/AM); – *Я уморилась, мы ведь не спали,* – сказала Вера, – *давайте прощаться* (АП/AP1); **Пусть/пускай:** – *Напиши ты ему, что пускай женится хоть завтра.* (ЛТ/LT1); – *Пусть сильнее грянет буря* (МГ/MG2); *Тут все одобрительно зашумели.* – *Правильно! Пускай достанет! Или пусть убирается!* (ВШ/VSH)

Въпросът дали частиците **пусть/пускай/дай/давайте** трябва да бъдат причислявани към парадигмата на повелителното наклонение, остава спорен в руската лингвистика. Мненията са различни и нееднородни, като някои изследователи (например В. В. Виноградов) включват в повелителната парадигма само синтетичните форми. Други – И. Мучник, например, напълно отричат принадлежността им към повелителната парадигма (*виж по-подробно:* Храковский, Володин/Hrakovskiy, Volodin 2001: 113). Според В. С. Храковский и А. П. Володин това са „псевдочастици“, които са лишени от семантична и синтактична самостоятелност (Храковский, Володин/ Hrakovskiy, Volodin 2001: 177).

Частица -ка² има повелително значение, омекотява заповедта и придава дружеско отношение: – *Скажи-ка, дядя, ведь не даром....*

² За подобни езикови явления изследователите имат различни мнения О. В. Кукушкина предлага термин „енклитика“ (Кукушкина/Kukushkina 2016: 41), като

(МЛ/ML); *А, впрочем, станемте-ка лучше чай пить.* (ИТ/IT1); – *По-ди-ка, милый, сюда! Погляди на собаку...* (АЧ/ACH8)

Пожалуйста в ролята си на частица е средство за изразяване на учтива молба: *Только поскорей, поскорей! ради бога, поскорей! Я и салон куплю, только, пожалуйста, поскорей!* (ФД/FD2); – **Пожалуйста**, – *вы, может быть, торопитесь, – сделайте одолжение, подарите мне две минуты* (ФД/FD5)

Частиците **ж/же** привнасят допълнителен оттенък на интензивна подбуда: *Вставай же, Русь!* (ФТ/FT); – *Пой же, пой на проклятой гитаре* (СЕ/SE); – *Так пей же из неё, любимый наш певец...* (АФ/AF)

Частиците **бы, на, наме, да**: – *Надо бы нам с тобой поговорить, серьезно, Николай Степаныч, – начинает она.* (АЧ/ACH5); – *Тебе, цар, кузнечному да литейному делу выучиться бы, в деревянном царстве твоём плотников и без тебя довольно есть* (МГ/MG1); – *Тут за углом, за церковью, тебя барышня какая-то ждёт... На записку тебе.* (АК/AK2); – **Наме**, *вот вам от меня по пяти золотых, вот!* (ФД/FD); – **Наме** *вам за это папирску!* (АЧ/ACH); **Да** *здравствует солнце, да скроется тьма!* (АП/AP2)

Частиците **чтоб/чтобы и л-форма/с изпуснат глагол**: – **Чтоб** *никогда об вас я больше не слыхала!* (АГ/AG); – *А мне того и надо, чтобы меня кто-нибудь высший простил.* (ФД/FD1); – *А сам ты поезжай к следователю Николаю Ермолаичу и скажи ему, чтобы ехал сюда!* (АЧ/ACH9); – **Чтобы** *ни одна душа – ни-ни* (МГ/MG3).

II. „Квазиавтономни“ лексикални модификатори:

1. Наречия или обстоятелствени изрази. Срв.:

(бълг.): – **По-бързо!** *Чувате ли топовете! Ще ни настигнат...* (ДТ/DT); – **Вън** *оттук всички вие, побеснели безумци!* (ДТ/DT); – **Навън! Навън!** – *викаха много гласове.* (ИВ/IV4); – **Вълко, долу!** – *командува офицеринът.* (ИВ/IV); – **На сватбата!** – *извика кметът.* (ИВ/IV1); – **На хорото! На хорото!** (ИВ/IV1); – **Назад! Назад!** – *викаше един.* (ИВ/IV5); – **Достатъчно** – *смили се най-сетне над мене той* (ЕС/ES);

(рус.): – **Осторожней, народ, осторожней!** (ВЛ/VL); – **Скорее в Москву!** (АЧ/ACH1); – **Оля, остановись здесь!** (КС/KS); – **Стой! Рота,**

частица се назовава в Руската граматика (Русская грамматика/Russkaya grammatika 1980: 625) и тълковните речници (виж по-подробно: ТСРЯ/TSRYA 2009). В настоящата статия избираме да използваме термин – частица.

(рус.): – Ты **смотри** не разбивай сестру; я ведь после узнаю. Ты скажи, что ты бы на ее месте **тотчас** пошла (АП/АР); – **Смотри**, не усни! – бросил он на прощание. (БМ/ВМ); – **Смотри**, Сашок, не теряйся (ВК/ВК1); – **Смотри**, береги же мой перстень, Ольга! – ты не слушаешь? Не веришь моим клятвам? (МЛ/МЛ1); – **Ну**, давайте мириться (АЧ/АСН7); – **Ну**, давай **переговорим**, если так нужно (ЛТ/ЛТ)

В заключение могат да се направят следните обобщения и изводи: средствата за изразяване на повелителност в двата анализирани езика могат да бъдат част от повелителни, въпросителни или съобщителни по форма изречения. Повелителното наклонение може да бъде изразено и без експлицитно изразена пропозиция – само чрез междуметие. За силата на изразената повелителност са от значение и интонацията, и допълнителните модифициращи лексикални средства (частици или изрази).

При сравняване на лексикалните средства за изразяване на императивна семантика в българския и руския език се наблюдават прилики, които могат да бъдат обект и на по-нататъшни съпоставителни изследвания.

Анализът на ексцерпирани цитати потвърди първоначалната хипотеза, че сходствата са налице и се наблюдават при модалните глаголи въпреки факта, че в РЕ те са обособени в отделна група, докато в БЕ не се разглеждат толкова подробно.

В БЕ не се среща употребата на инфинитиви в подбудителна функция, както в РЕ, където езиковата норма позволява това.

Подбудителната употреба на съществителни имена, наречия, междуметия и частици се наблюдава и в двата езика на системно ниво.

Както неведнъж отбелязахме, императивът е благодатна почва за задълбочени анализи, като за предпочитане е в сравнение между сродни езици.

БИБЛИОГРАФИЯ

Бондарко, Буланин/ Bondarko, Bulanin 1967: Бондарко, А. В., Буланин, Л. Л. *Русский глагол. Посobie для студентов и учителей*. Ленинград: Просвещение, 1967. [Bondarko, A. V. Bulanin, L. L. *Russkiy glagol. Posobie dlya studentov i uchiteley*. Leningrad: Prosveshchenie, 1967.]

Бондарко/Bondarko 1971: Бондарко, А. В. *Грамматическая категория и контекст*. Ленинград: Наука, 1971. [Bondarko, A. V. *Grammaticheskaya kategoriya i kontekst*. Leningrad: Nauka, 1971.]

- Бондарко/Bondarko 2001:** Бондарко, А. В. *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Москва: УРСС Эдиториал, 2001. [Bondarko, A. V. *Printsipy funktsional'noy grammatiki i voprosy aspektologii*. Moskva: URSS Editorial, 2001.]
- Виноградов/Vinogradov 1975:** Виноградов, В. В. *Исследования по русской грамматике. Избранные труды*. Москва: Наука, 1975. [Vinogradov, V. V. *Issledovaniya po russkoy grammatike. Izbrannye trudy*. Moskva: Nauka, 1975.]
- Виноградов/Vinogradov 1972:** Виноградов, В. В. *Русский язык: Грамматическое учение о слове*. Москва: Высшая школа, 1972 // <<http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=5306>>, 10 май 2022. [Vinogradov, V. V. *Russkiy yazyk: Grammaticheskoe uchenie o slove*. Moskva: Vysshaya shkola, 1972 // <<http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=5306>> 10 may 2022.]
- Кубарева/Kubareva 1977:** Кубарева, Е. Е. *Эксплицитные и имплицитные побудительные конструкции в английском языке (в сопоставлении с русским)*. // *Сопоставительный лингвистический анализ*. Куйбышев: Научные труды, 1977. [Kubareva, E. E. *Eksplitsitnye i implitsitnye pobuditel'nye konstruksii v angliyskom yazyke (v sopostavlenii s russkim)*. // *Sopostavitel'nyi lingvisticheskii analiz*. Kuibyshev: Nauchnye trudy, 1977.]
- Кукушкина/Kukushkina 2016:** Кукушкина, О. В. *Морфонология современного русского литературного языка: учебник*, Москва: издательство МУ, 2016. [Kukushkina, O. V. *Morfonologiya sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka: uchebnik*, Moskva: izdatel'stvo MU, 2016.]
- Куцаров/Kutsarov 1985:** Куцаров, И. *Очерк по функционально-семантической грамматике на болгарский язык*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1985. [Kutsarov, I. *Ocherk po funktsionalno-semantichna gramatika na balgarskiya ezik*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 1985.]
- Русская грамматика/Russkaya grammatika 1980:** *Русская грамматика*, ред. Шведова, Н. Ю. *Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Введение в морфемистику. Словообразование. Морфология*, т. – I, Москва: Русский язык, 1980. [Russkaya grammatika, red. Shvedova, N. Yu. *Fonetika. Fonologiq. Udarenie. Intonaciya. Vvedenie v morfemiku. Slovoobrazovanie. Morfologiya*, t. – I, Moskva: Russkiy yazyk, 1980.]
- ТСРЯ/TSRYA 2009:** *Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений*, Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю.,

Москва: ИНФОТЕХ, 2009 // < <https://ozhegov.info/slovar/>>, 05 април 2023. [*Tolkovy slovar' russkogo yazyka: 80000 slov i frazeologicheskikh vyrazheniy*, Ozhegov, S. I., Shvedova, N. Yu., Moskva: INFOTEX, 2009 // < <https://ozhegov.info/slovar/>>, 05 april 2023.]

Храковский, Володин/Нраkovskiy, Volodin 2001: Храковский, В. С., Володин, А. П. *Семантика и типология императива. Русский императив*. Москва: УРСС, 2001. [Нраkovskiy, V. S., Volodin, A. P. *Semantika i tipologiya imperativa. Russkiy imperativ*. Moskva: URSS, 2001.]

Чакърова/Chakarova 2004: Чакърова, К. *Императивът в българската книжовно-разговорна реч*. // *Проблеми на българската разговорна реч*. Книга шеста. Велико Търново, 2004, 279 – 289. // <http://belb.info/personal/chakyrova/speech.htm#_ftnref1>, 5 май 2022. [Chakarova, K. *Imperativat v bylgarskata knizhovno-razgovorna rech*. // *Problemi na balgarskata razgovorna rech*. Kniga shesta. Veliko Tarnovo, 2004, 279 – 289. // <http://belb.info/personal/chakyrova/speech.htm#_ftnref1>, 5 may 2022.]

Чакърова/Chakarova 2009: Чакърова, К. *Императивът в съвременния български език*. Пловдив: Пигмалион, 2009. [Chakarova, K. *Imperativat v savremenniya balgarski ezik*. Plovdiv: Pigmalion, 2009.]

Чакърова/Chakarova 2021: Чакърова, К. *Лекции по функционална граматика*. Пловдив, 2021 (ръкопис). [Chakarova, K. *Lektsii po funktsionalna gramatika*. Plovdiv, 2021 (rakopis).]

ИЗТОЧНИЦИ

АГ/АГ: Грибоедов, А. С. *Горе от ума*, Москва: Оникс, 2007. [Griboedov, A. S. *Gore ot uma*, Moskva: Oniks, 2007.]

АГ/АГ1: Герцен, А. И. *Кто виноват?* Москва: Художественная литература, 1977. [Gertsen, A. I. *Kto vinovat?* Moskva: Hudozhestvennaya literature 1977.]

АК/АК: Константинов, А. *Бай Ганьо*, София: Български писател, 1966. [Konstantinov, A. *Bay Gan'о*, Sofia: Balgarski pisatel, 1966.]

АК/АК1: Куприн, А. И. *Поединок*, Москва: Художественная литература, 1979. [Kuprin, A. I. *Poedinok*, Moskva: Hudozhestvennaya literature, 1979.]

АК/АК2: Куприн, А. И. *Яма*, Москва: Пресса, 1996. [Kuprin, A. I. *Yama*, Moskva: Pressa, 1996.]

- АМ/АМ:** Макаренко, А. С. *Педагогическая поэма*, Москва: АСТ, 2018. [Makarenko, A. S. *Pedagogicheskaya poema*, Moskva: AST, 2018.]
- АП/АР:** Писемский, А. *Тюфяк*, Москва: РГБ, 2012. [Pesemskiy, A. *Tyufyak*, Moskva: RGB, 2012.]
- АП/АР1:** Платонов, А. П. *Джан*, Москва: Мысль, 1985. [Platonov, A. P. *Dzhan*, Moskva: Mysl', 1985.]
- АП/АР2:** Пушкин, А. С. *Вакхическая песня*, Москва: Мелодия, 1982. [Pushkin, A. S. *Vakhicheskaya pesnya*, Moskva: Melodiya, 1982.]
- АП/АР3:** Пушкин, А. С. *Узник*, Москва: Эксмо, 2015. [Pyshkin, A. S. *Uzник*, Moskva: Eksmo, 2015.]
- АС/АС:** Солженицын, А. И. *Для пользы дела*, Москва: АСТ, 2007. [Solzhenitsyn, A. I. *Dlya pol'zy dela*, Moskva: AST, 2007.]
- АС/АС1:** Солженицын, А. И. *Один день Ивана Денисовича*, Москва: РАГС, 2002. [Solzhenitsyn, A. I. *Odin den' Ivana Denisovicha*, Moskva: RAGS, 2002.]
- АФ/АФ:** Фет, А. А. *Ты прав: мы старимся...*, Москва: Белый город, 2018. [Fet, A. A. *Ty prav: my starimsya...* Moskva: Belyy gorod, 2018.]
- АЧ/АСН:** Чехов, А. П. *Безотцовщина*, Москва: Правда, 1984. [Chehov, A. P. *Bezotsovshchina*, Moskva: Pravda, 1984.]
- АЧ/АСН1:** Чехов, А. П. *В Москве на Трубной площади*, Москва: Гослитиздат, 1944. [Chehov, A. P. *V Moskve na Trubnoy ploshchadi*, Moskva: Goslitizdat, 1944.]
- АЧ/АСН2:** Чехов, А. П. *Именины*, Москва: Наука, 1977. [Chehov, A. P. *Imeniny*, Moskva: Nauka, 1977.]
- АЧ/АСН3:** Чехов, А. П. *Медведь*, Москва: Искусство, 1950. [Chehov, A. P. *Medved'*, Moskva: Iskusstvo, 1950.]
- АЧ/АСН4:** Чехов, А. П. *Попрыгунья*, Москва: Наука, 1977. [Chehov, A. P. *Poprygun'ya*, Moskva: Nauka, 1977.]
- АЧ/АСН5:** Чехов, А. П. *Скучная история*, Москва: Гослитиздат, 1951. [Chehov, A. P. *Skuchnaya istoriya*, Moskva: Goslitizdat, 1951.]
- АЧ/АСН6:** Чехов, А. П. *Стража под стражей*, Москва: Октопус, 2017. [Chehov, A. P. *Strazha pod strazhey*, Moskva: Oktopus, 2017.]
- АЧ/АСН7:** Чехов, А. П. *Три сестры*, Москва: Искусство, 1950. [Chehov, A. P. *Tri sestry*, Moskva: Iskusstvo, 1950.]
- АЧ/АСН8:** Чехов, А. П. *Хамелеон*, Москва: Известия, 1994. [Chehov, A. P. *Hameleon*, Moskva: Izvestiya, 1994.]
- АЧ/АСН9:** Чехов, А. П. *Шведская спичка*, Москва: Гослитиздат, 1957. [Chehov, A. P. *Shvedskaya spichka*, Moskva: Goslitizdat, 1957.]

- АЧ/АСН10:** Чехов, А. П. *Юбилей*, Москва: Искусство, 1950. [Chehov, A. P. *Yubiley*, Moskva: Iskusstvo, 1950.]
- БВ/BV:** Василев, Б. Л. *В списках не значился*, Кишинев: Литература артистикэ, 1978. [Vasilev, B. L. *V spiskah ne znachilsya*, Kishinev: Literatura artistike, 1978.]
- БМ/ВМ:** Можаяев, Б. А. *Хазяин тайги*, Москва: Вече, 2005. [Mozhaev, B. A. *Hazyain taygi*, Moskva: Veche, 2005.]
- БР/ВР:** Райнов, Б. *Господин Никой*, София: Български писател, 1985. [Raynov, B. *Gospodin Nikoy*, Sofia: Balgarski pisatel, 1985.]
- ВБ/ВВ:** Быков, В. *Дожить до рассвета*, Москва: Детская литература, 1987. [Bykov, V. *Dozhit' do rassveta*, Moskva: Detskaya literatura, 1987.]
- ВБ/ВВ1:** Быков, В. *Обелиск*, Москва: Детская литература, 1987. [Bykov, V. *Obelisk*, Moskva: Detskaya literatura, 1987.]
- ВГ/ВГ:** Гиляровский, В. А. *Мои скитания*, Москва: Правда, 1989. [Gilyarovskiy, V. A. *Moi skitaniya*, Moskva: Pravda, 1989.]
- ВК/ВК:** Конецкий, В. В. *Камни под водой*, Москва: Текст, 2005. [Konetskiy, V. V. *Kamni pod vodoj*, Moskva: Tekst, 2005.]
- ВК/ВК1:** Кондратьев, В. Л. *Сашка*, Москва: Советский писатель, 1981. [Kondrat'ev, V. L. *Sashka*, Sovetskiy pisatel', 1981.]
- ВЛ/ВЛ:** Липатов, В. В. *Серая мышь*, Москва: Молодая гвардия, 1983. [Lipatov, V. V. *Seraya mysh'*, Moskva: Molodaya gvardiya, 1983.]
- ВМ/ВМ:** Маяковский, В. В. *Левый марш*, Москва: Учпедгиз, 1957. [Mayakovskiy, V. V. *Levyu marsh*, Moskva: Uchpedgiz, 1957.]
- ВС/VS:** Солоухин, В. А. *Третья охота*, Москва: Голос, 1995. [Solouhin, V. A. *Tret'ya ohota*, Moskva: Golos, 1995.]
- ВШ/VSH:** Шукшин, В. М. *До третьих петухов*, Москва: Известия, 1976. [Shukshin, V. M. *Do tret'ih petuhov*, Moskva: Izvestiya, 1976.]
- ВШ/VSH1:** Шукшин, В. М. *Сураз*. Том 2, Рассказы 60-х годов, Москва: Молодая гвардия, 1992. [Shukshin, V. M. *Suraz*, Том 2, Rasskazy 60-h godov, Moskva: Molodaya gvardiya, 1992.]
- ГЛ/GL:** Лезгинцев, Г. *В таежной стороне*, Москва: Профиздат, 1979. [Lezgintsev, G. *V tayozhnoy storone*, Moskva: Profizdat, 1979.]
- ГЯ/ГYA:** Яхина, Г. *Зюлейха открывает глаза*, Москва: АСТ, 2015. [Yahina, G. *Zyuleyha otkryvaet glaza*, Moskva: AST, 2015.]
- ДД/DD:** Димов, Д. *Осъдени души*, София: Сиела, 2012. [Dimov, D. *Osadeni dushi*, Sofia: Siela, 2012.]
- ДТ/DT:** Талев, Д. *Железният светилник*, София: Български писател, 1989. [Talev, D. *Zhelezniyat svetilnik*, Sofia: Balgarski pisatel, 1989.]

- ЕП/ЕР:** Пелин, Е. *Гераците*, София: ПАН, 2004. [Pelin, E. *Geratsite*, Sofia: PAN, 2004.]
- ЕС/ES:** Станев, Е. *Крадецът на праскови*, София: Сиела, 2019. [Stanev, E. *Kradetsat na praskovi*, Sofia: Siela, 2019.]
- ИВ/IV:** Вазов, И. *Вълко на война*, София: Гутенбергъ, 1939. [Vazov, I. *Valko na voyna*, Sofia: Gutenberg, 1939.]
- ИВ/IV1:** Вазов, И. *Грамада*, София: Хемус, 1943. [Vazov, I. *Gramada*, Sofia: Hemus, 1943.]
- ИВ/IV2:** Вазов, И. *Из кривините*, София: ПАН, 2014. [Vazov, I. *Iz krivinite*, Sofia: PAN, 2014.]
- ИВ/IV3:** Вазов, И. *Кандидат за „хамама“*, Пловдив: Хермес, 2011. [Vazov, I. *Kandidat za „hamama“*, Plovdiv: Hermes, 2011.]
- ИВ/IV4:** Вазов, И. *Немили-недраги*, София: Български писател, 1963. [Vazov, I. *Nemili-nedragi*, Sofia: Balgarski pisatel, 1963.]
- ИВ/IV5:** Вазов, И. *Под игото*, София: Български писател, 1894. [Vazov, I. *Pod igoto*, Sofia: Balgarski pisatel, 1894.]
- ИВ/IV6:** Вазов, И. *Чичовци*, София: Дамян Яков, 2004. [Vazov, I. *Chichovtsi*, Sofia: Damyan Yakov, 2004.]
- ИГ/IG:** Гончаров, И. А. *Обломов*, Москва: Слово, 2000. [Goncharov, I. A. *Oblomov*, Moskva: Slovo, 2000.]
- ИГ/IG1:** Гончаров, И. А. *Обыкновенная история*, Москва: Слово, 2000. [Goncharov, I. A. *Obyknovennaya istoriya*, Moskva: Slovo, 2000.]
- ИМ/IM:** Муравьёва, И. *Ляля, Наташа, Тома*, Москва: Эксмо, 2009. [Murav'yova, I. *Lyalya, Natasha, Toma*, Moskva: Eskmo, 2009.]
- ИТ/IT:** Тургенев, И. С. *Ася*, Москва: АСТ, 2008. [Turgenev, I. S. *Asya*, Moskva: AST, 2008.]
- ИТ/IT1:** Тургенев, И. С. *Дворянское гнездо*, Москва: АСТ, 2008. [Turgenev, I. S. *Dvoryanskoe gnezdo*, Moskva: AST, 2008.]
- КП/КР:** Паустовский, К. *Золотая роза*, Москва: Советский писатель, 1956. [Paustovskiy, K. *Zolotaya roza*, Moskva: : Sovetskiy pisatel', 1956.]
- КС/КС:** Симонов, К. *Так и будет*, Москва: Советский писатель, 1950. [Simonov, K. *Tak i budet*, Moskva: Sovetskiy pisatel', 1950.]
- КФ/КФ:** Федин, К. А. *Горький среди нас*, Москва: Советский писатель, 1977. [Fedin, K. A. *Gor'kiy sredi nas*, Moskva: Sovetskiy pisatel', 1977.]
- ЛТ/ЛТ:** Толстой, Л. Н. *Анна Каренина*, Москва: Радуга, 1989. [Tolstoy, L. N. *Anna Karenina*, Moskva: Raduga, 1989.]

- ЛТ/ЛТ1:** Толстой, Л. Н. *Война и мир*, Москва: Художественная литература, 1988. [Tolstoy, L. N. *Voyna i mir*, Moskva: Hudozhestvennaya literatura, 1988.]
- ЛТ/ЛТ2:** Толстой, Л. Н. *Крейцера соната*, Москва: Эскмо, 2007. [Tolstoy, L. N. *Kreytserova sonata*, Moskva: Eskmo, 2007.]
- МА/МА:** Арцыбашев, М. *У последней черты*, Москва: ЭКСМО, 2009. [Artsybashev, M. *U posledney cherty*, Moskva: EKSMO, 2009.]
- МБ/МВ:** Булгаков, М. А. *Собачье сердце*, Москва: АСТ Астрель, 2014. [Bulgakov, M. S. *Sobach'e serdtse*, Moskva: AST Astrel', 2014.]
- МГ/МГ:** Горький, М. *В людях*, Москва: Современник, 1973. [Gor'kiy, M. *V lyudyah*, Moskva: Sovremennik, 1973.]
- МГ/МГ1:** Горький, М. *Жизнь Клим Самгина*, Москва: Гослитиздат, 1935. [Gor'kiy M. *Zhizn' Klima Samgina*, Moskva: Goslitizdat, 1935.]
- МГ/МГ2:** Горький, М. *Песня о буреветнике*, Москва: Гослитиздат, 1935. [Gor'kiy M. *Pesnya o burevestnike*, Moskva: Goslitizdat, 1935.]
- МГ/МГ3:** Горький, М. *Скуки ради*, Санкт-Петербург: Знание, 1901. [Gor'kiy M. *Skuki radi*, Sankt-Peterburg: Znanie, 1901.]
- МГ/МГ4:** Горький, М. *Супруги Орловы*, Ленинград: Лениздат, 1973. [Gor'kiy M. *Suprugi Orlovy*, Leningrad: Lenizdat, 1973.]
- МЛ/МЛ:** Лермонтов, М. Ю. *Бородино*, Москва: ТОО Транспорт, 1995. [Lermontov, M. Yu. *Borodino*, Moskva: ТОО Transport, 1995.]
- МЛ/МЛ1:** Лермонтов, М. Ю. *Вадим*, Москва: Польза, 1914. [Lermontov, M. Yu. *Vadim*, Moskva: Pol'za, 1914.]
- НГ/НГ:** Гоголь, Н. В. *Мертвые души*, Москва: Правда, 1977. [Gogol', N. V. *Myortvye dushi*, Moskva: Pravda, 1977.]
- НП/НР:** Павлов, Н. Ф. *Демон*, Москва: Художественная литература, 1988. [Pavlov, N. F. *Demon*, Moskva: Hudozhestvennaya literatura, 1988.]
- СЕ/СЕ:** Есенин, С. А. *Пой же пой*, Москва: Художественная литература, 1966. [Esenin, S. A. *Poy zhe poy*, Moskva: Hudozhestvennaya literatura, 1966.]
- ФД/ФД:** Достоевский, Ф. М. *Белые ночи*, Москва: АСТ, 2008. [Dostoevskiy, F. M. *Belye nochi*, Moskva: AST, 2008.]
- ФД/ФД1:** Достоевский Ф. М. *Братья Карамазовы*, Ленинград: Наука, 1991. [Dostoevskiy, F. M. *Brat'ya Karamazovy*, Leningrad: Nauka, 1991.]
- ФД/ФД2:** Достоевский, Ф. М. *Двойник*, Москва: Мартин, 2015. [Dostoevskiy, F. M. *Dvoynik*, Moskva: Martin, 2015.]

- ФД/FD3:** Достоевский, Ф. М. *Дядюшкин сон*, Москва: ИПТК Логос, 1997. [Dostoevskiy, F. M. *Dyadyushkin son*, Moskva: IPTK Logos, 1997.]
- ФД/FD4:** Достоевский, Ф. М. *Записки из мертвого дома* Москва: Гудок, 1925. [Dostoevskiy, F. M. *Zapiski iz myortvogo doma*, Moskva: Gudok, 1925.]
- ФД/FD5:** Достоевский, Ф. М. *Преступление и наказание*, Москва: Художественная литература, 2005. [Dostoevskiy, F. M. *Prestuplenie i nakazanie*, Moskva: Hudozhestvennaya literatura, 2005.]
- ФД/FD6:** Достоевский, Ф. М. *Униженные и оскорбленные*, Ленинград: Наука, 1989. [Dostoevskiy, F. M. *Unizhyonnye i oskorblennye*, Leningrad: Nauka, 1989.]
- ФТ/FT:** Тютчев, Ф. И. *Рассвет*, Москва: Правда, 1980. [Tyutchev, F. I. *Rassvet*, Moskva: Pravda, 1980.]
- ЮЖ/YUZH:** Жадовская, Ю. В. *В стороне от большого света*, Москва: Планета, 1993. [Zhadovskaya, Yu. V. *V storone ot bol'shogo sveta*, Moskva: Planeta, 1993.]